

DE GESTRUCTUREERDE ORTHOPEDAGOGISCHE SPELOBSERVATIEMETHODE

de GOrS

Handleiding voor observatie van de vormkenmerken

van

(Niet-)Verbeeldend Spel

Januari 2007
Dr.P.J. van der Pol
orthopedagoog/gz-psycholoog

Theoretische achtergrond van de GOrS

In de theorievorming rondom verbeeldend spel (ook wel fantasie-/illusief- of symbolisch spel genoemd) zijn veel (soms elkaar tegensprekende) meningen gegeven over de invloed die verbeeldend spel kan hebben in motorisch, emotioneel, cognitief en sociaal opzicht op de ontwikkeling van een kind.

Bij het analyseren van het verbeeldende spel van een kind is het van belang onderscheid te maken tussen enerzijds de formele aspecten, d.w.z. de vormkenmerken van het spel en anderzijds de inhoudsaspecten, d.w.z. waar het spel, inhoudelijk gezien, over gaat.

Daarmee wil ik aansluiten op de speltheorievorming zoals die tot nu toe gestalte heeft gekregen en waarvan de onderstaande samenvatting een beknopt overzicht geeft.

Buytendijk (1932) en Huizinga (1938) hebben in ons land als eersten de betekenis van het spel in de cultuur van mens en dier diepgaand belicht.

Vervolgens bracht Kamp (1947) in zijn analyse van het spel met wereldmateriaal een uitgebreid aantal spelcategorieën aan het licht. Vermeer (1955) sloot op deze formele analyse van het spel aan vanuit de fenomenologische visie waarbij zij stelde dat: "de wijze van spelen en het onderscheid dat daarin te maken valt, belangrijke indicaties kan opleveren bij het onderzoek en de behandeling van een kind".

Van der Kooy (1974) richtte zijn onderzoek op de verschillende vormen van spel, vanuit de ongerustheid dat bepaalde spelvormen in de huidige maatschappij eenzijdig benadrukt zouden worden.

Op het gebied van speciale therapeutische methodes hebben Lubbers (1966), Harinck en Hellendoorn (1978) van zich doen spreken, terwijl daarnaast spel van speciale groepen kinderen, zoals mentaal geretardeerden (Hellendoorn (1989) en autistische kinderen (Van Berckelaer-Onnes, 1991) onderzoeksobject is gaan vormen.

Naast onderzoek dat heeft plaatsgevonden m.b.t. de samenhang van spel- en ouderfactoren (Van der Poel, 1994) is er onderzoek gaande m.b.t. de spelontwikkeling van het zeer jonge kind, (de Moor, van Waesberghe, v.d.Burg en v.d.Bercken (1993).

De verbinding met spelresearch buiten ons land heeft een concrete aanzet gekregen middels de internationaal georiënteerde symposia en congressen, waarvan de publicaties een overzicht geven van de resultaten van onderzoek op spelgebied, in eigen land en elders in de wereld. (Hellendoorn, v.d.Kooy, 1986).

Het belang van het spel voor de ontwikkeling van het kind heeft Piaget (1972) benadrukt in zijn beschrijving van de 'semiotische functie'.

Piaget (1972) spreekt daarover als de functie "die van fundamentele betekenis zal zijn voor de evolutie van het latere gedrag. Bedoeld is het vermogen van de representatie, waarmee men door middel van een 'betekenaar' naar iets anders kan verwijzen (naar het 'betekende'; dit kan zijn een object, een gebeurtenis, een begrip, etc.). De betekenaar heeft niets met het betekende gemeen en is er alleen door deze representerende functie mee verbonden. Wij kennen deze functie in de vorm van de taal, de mentale beelden, het symbolische gebaar, etc."

Piaget verkiest de term 'semiotische functie' boven 'symbolisch' aangezien de linguïsten ook onderscheid maken tussen 'symbolen' en 'tekens'.

De kwaliteit van het teken staat of valt met de kwaliteit van de uitbeelding zelf waarin vorm én inhoud samenwerken om tot een 'teken' te komen.

In de theorievorming m.b.t. het spel neemt ook Vygotskij (1976) een aparte plaats in door zijn aandacht voor de motivatie tot spelend handelen bij het kind tegenover de gedachte dat het spel uitsluitend zou voldoen aan een intellectuele behoefte. Vygotskij relateert ook de vaak

automatisch gelegde koppeling van spel en plezier. Er zijn immers, zo stelt Vygotskij, tal van activiteiten die het kind meer plezier geven dan spel. Een constatering die vele spelobservatoren kunnen delen.

Westby (1991) geeft aan welke auteurs geweest hebben op de verwantschap tussen symbolisch spel en creativiteit, cognitie, sociale vaardigheden (rolgedrag, impulscontrole, taal en het kunnen lezen en schrijven. (Bates, Benigni, Bretherton, Camaioni & Volterra, 1979, Nicolich, 1977, Pelegrini, 1985, Pepler & Ross, 1981, Rubin, 1980, Salz & Johnson, 1974).

Westby ontwikkelde 'A Scale for Assessing Children's Pretend Play' waarin de veranderingen worden aangegeven in het spelgedrag van kinderen, vanaf 9 maanden tot 5 jaar, vanuit 'playfull activities', via het pré-symbolische naar het symbolische spel.

Moor (1962) heeft inzake spelpedagogiek, en met name m.b.t. de vormkenmerken van het spel, een zienswijze ontwikkeld waarin zowel het gemeenschappelijke als het onderscheid tussen spel-pedagogiek en speltherapie aan de orde komt. Moor stelt dat waar therapie nodig is geen sprake kan zijn van het volonthloide spel (erfülltes Spiel). Een kind dat volonthloide spel kan laten zien heeft geen speltherapie nodig, zo stelt hij, waarmee hij aangeeft dat het spel van het kind in opvoedingsnood er anders uitziet dan dat van het kind zonder opvoedingsproblemen die om specifieke hulp vragen.

Daarmee zegt hij dat de normaal ter beschikking staande mogelijkheden van een kind om over zijn bestaan te communiceren in kwalitatief goede spelbeelden vaak negatief worden beïnvloed wanneer de bestaanwijze van het kind wordt bedreigd.

Van der Pol (1993) zegt hierover: "Een goed hanteren van het onderscheid tussen fantasie en werkelijkheid is één van de voorwaarden om spel een goed uitbeeldings- en verwerkingsmiddel te doen zijn. Waar dit ontbreekt kan aandacht voor de vormaspecten een belangrijk hulpmiddel zijn om het spel van het verstoorde kind weer die oorspronkelijke, heilzaamwerkende functie terug te geven, die eruit bestaat dat de wereld met al zijn emotionerende indrukken nog eens kan worden doorgenomen en daarmee ook kan worden gezuiverd".

Juist vanwege de samenhang tussen formele en inhoudelijke aspecten van verbeeldend spel is systematische observatie van de vormkenmerken van het spel van groot belang. Zowel om daar een duidelijker plaats aan te geven in de diagnostiek van het spel maar ook om aan de hand daarvan tot zo concreet mogelijke opvoedings- en behandelingsadviezen te kunnen komen.

De spelobservatiemethode die in dit manual aan de orde komt onderscheidt zich van de gebruikelijke vrije observatiemethodes doordat hierbij zowel de observatie van de formele kenmerken als van de inhoud van het spel op gestructureerde wijze plaatsvindt.

Deze observatiemethode is ontwikkeld vanuit een langdurige praktijkervaring in het werken met jonge kinderen, bij wie sprake is van ontwikkelings- en/of opvoedingsproblemen en die daartoe behandeld worden in een medisch kleuterdagverblijf.

Problematisch spelgedrag is daarbij een veel voorkomende klacht, zowel van ouders als van de professionele werkers, die in de dagelijkse omgang met de kinderen constateren hoe slecht het spel van de kinderen in kwalitatief opzicht vaak is.

De klachten variëren daarbij van vluchtig en chaotisch spelgedrag, vaak met een eenzijdig, herhalend karakter, tot afweer van het fantasiespel en een te beperkt vermogen om fantasie en realiteit voldoende te onderscheiden.

Een belangrijke functie van verbeeldend spel is het leren omgaan met de, vaak bedreigende werkelijkheid.

Verbeeldend spel van slechte kwaliteit kan deze functie echter niet goed vervullen. Kinderen kunnen in een dergelijk spel zelfs angstiger worden en een weerstand ontwikkelen tegen verbeeldend spel.

Bij mij groeide de overtuiging dat, waar een kind speciale aandacht nodig heeft voor zijn spel, de aandacht voor de formele kenmerken van (niet)-verbeeldend spel, een integraal onderdeel moet vormen van diagnostiek en behandeling.

In de Gestructureerde Orthopedagogische Spelobservatiemethode (de GORS), krijgt een kind de gelegenheid om in een viertal, van elkaar verschillende, spelsituaties te tonen óf en hóe het in staat is tot verbeeldend spel en welke spelinhouden daarbij naar voren komen.

De totale observatieduur is ongeveer een uur en omvat de volgende vier vaste spelsituaties:

1. Spel met wereldmateriaal (WM), waarbij het kind met speciaal daartoe samengesteld wereldmateriaal speelt. Dit observatieonderdeel bevat twee voorbeeldscènes, die als vast onderdeel door de observator worden neergezet.

Het wereldmateriaal is gekozen omdat het een goed middel is gebleken bij de vorming van spelbeelden (o.a.: Löwenfeld, 1925, Kamp, 1946, Bühler, 1951, Ojemann 1983).

De keuze om deze spelvorm aan het begin van de observatie te plaatsen is gedaan vanuit het idee dat het voor kinderen in een eenmalige observatiesituatie het gemakkelijkst is om te beginnen met spelmaterialen aan tafel. Het heeft dan iets in handen en het hoeft niet meteen zelf een fantasierol uit te beelden.

De speciale samenstelling van het GORS- wereldmateriaal houdt in dat het zowel heel concreet, driedimensionaal materiaal bevat, zoals huisjes, auto's, dier- en mensfiguren (de wereld in het klein) als meerduidig materiaal, d.w.z. materiaal dat meerdere alsof-betekenis kan hebben zoals pionnen, en ander materiaal dat geen duidelijke betekenis vooraf heeft.

2. Een Neutraal Rollenspel (NRS), waarin kind en observator gezamenlijk winkeltje spelen, gebruikmakend van speciaal geselecteerde spelmaterialen. Er is heel concreet materiaal: speelgoedfruit, een speelgoedmesje, wasknijpers (echt en speelgoed) én meerduidig materiaal zoals blokken van verschillende vormen.

Overige materialen die bij dit thema horen zijn telefoons, een kassa en speelgoedgeld.

Dit directe rollenspel (de spelers beelden zelf de rol uit) is bedoeld als neutraal rollenspel. Dat wil zeggen dat gekeken wordt of een kind een neutraal thema als 'winkeltje', samenspelend tot stand kan brengen.

Voor deze spelvorm is als tweede onderdeel gekozen omdat verondersteld kan worden dat het kind inmiddels al wat meer vertrouwd is geraakt met de observatiesituatie en de observator. Dan kan een rollenspel, dat geen persoonlijk thema hoeft te zijn, gemakkelijker worden gespeeld.

3. Individueel thematisch rollenspel (ITR), waarin kind en observator samen een rollenspel kunnen spelen, gebruikmakend van in de spelkamer aanwezige spelmaterialen. In deze spelvorm kan het kind, in samenspel met de observator, meer persoonlijke thematiek vormgeven, waarbij de rollen zelf worden uitgebeeld. De enige thematiek die door de observator wordt gesuggereerd betreft het ziek zijn van een pop die huilt omdat die misschien ziek is of verdrietig, zodat de dokter z.g. gebeld wordt door de observator. De overgang vanuit het neutrale rollenspel, winkelspel, (NRS) wordt gemaakt doordat de observator vraagt wie hij (zij) ook alweer was, een vader of moeder die boodschappen deed. Afhankelijk van de gemaakte keuze wordt het kind dan gevraagd om de andere rol te spelen.

4. Spel met water en zand (W/Z), waaraan geselecteerde dierfiguren zijn toegevoegd, t.w. een vader- en moedereend plus twee kindereenden plus een krokodil en kikker. Ook een jongens/meisjespop is in de zandbak geplaatst. Dit laatste i.v.m. mogelijke thematiek op gebied van onzindelijkheid en/of genderthematiek..

Dit onderdeel is als laatste geplaatst omdat het uitnodigt tot sensopathisch spel, hetgeen regressief gedrag kan oproepen (knoeien, onzindelijkheidsthematiek etc.). Daarbij wordt verondersteld dat voor het durven tonen van deze thematiek en dit gedrag eerst voldoende vertrouwen in de observator moet zijn opgebouwd.

Deze vier verschillende spelvormen zijn gekozen om de kinderen de gelegenheid te geven hun mogelijkheden tot verbeeldend spel op verschillende manieren te laten zien. Zodoende ontstaat een dwarsdoorsnede van het spelgedrag en kan bekeken worden of een kind in de verschillende spelvormen ook verschillende spel-

(on)mogelijkheden of spelvoorkeuren laat zien. Daar kan dan in de begeleiding rekening mee worden gehouden.

Het is de bedoeling de 4 spelsituaties in de hierboven vermelde volgorde aan te bieden aan het te observeren kind. Van deze volgorde mag alleen worden afgeweken wanneer dat in het belang is van de voortgang van de observatie.

Literatuurverwijzing:

Bühler, Ch. - Practische kinderpsychologie, 1938.

Berckelaer-Onnes, I.A. van - De betekenis van spel. In: Speciaal Spel voor speciale kinderen, 1991.

Berckelaer-Onnes, I.A. van, - Autistisch ... en toch spelen? In: Speciaal spel voor speciale kinderen, 1991.

Buytendijk, F.J.J., - Het spel van mens en dier. 1932.

Harinck, F.J.H. en Hellendoorn, J. - Therapeutisch spel: Proces en interactie, 1987.

Hellendoorn, J. - Spelen met verstandelijk gehandicapte kinderen, in: Speciaal Spel voor speciale kinderen, 1991.

Hellendoorn, J., - Spel Ontwikkeling Schaal, 1989.

Hellendoorn, J., & Kooy, R.v.d., - Play - Play Therapy - Play Research, 1986.

Huizinga, J., - Homo Ludens, 1958.

Kamp, L.N.J. - Speldiagnostiek, 1947.

Kamp, L.N.J. en Kessler, E.S., - The World Test: Developmental aspects of a play technique. In: J.Child Psychol.Psychiatr. Vol. 11, 1970.

Kooy, R.v.d. - Spelen met spel, 1974.

Lubbers, R., - Voortgang en nieuw begin in de opvoeding, 1966.

Moor, P., - Die Bedeutung des Spieles in der Erziehung, 1962.

Moor, J.M.H. de, e.a. - Het ontwikkelingsverloop van spel bij kinderen van 15 - 36 maanden in: Ned. Tijdschrift voor de psychologie, 48 (1993).

Piaget, J./ Inhelder, B. - De psychologie van het kind, 1962

Poel, L.v.d., - Play, A study into the observation of play and the relationships between play, creativity, leisure and parental characteristics. 1994.

Vermeer, E.A.A. - Spel en spelpedagogische problemen, 1955.

Vygotskij, L.S. - Het spel en zijn rol in de psychische ontwikkeling van het kind, in: Pedagogische Studiën, 1982.